

7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. Ред.. О.В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004.-112 с.

8. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования//Народное образование, 2003.- №2,- С. 58-64.

Борова Т.А.,
канд.пед.наук, доцент,
Харківський НЕУ

ЕФЕКТИВНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК СУЧАСНА СКЛАДОВА УСПІХУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА

В работе освещается вопрос относительно использования эффективных технологий, которые влияют на работу руководителей, преподавателей и как следствие, на качество обучения студентов - будущих специалистов. Рассматривается коммуникативная компетенция как составляющая современных технологий управления, которая есть одной из основных при формировании и усовершенствовании профессиональной деятельности преподавателя. Подаются результаты сформированности коммуникативной компетенции у преподавателей высшей школы.

This article describes the effective technologies using which influence on the heads of departments, teachers work and, as a result, on quality of students training. It is considered the communication skill as one of a component of modern management technologies that is the basic at development or improvement of teachers' professional work. The results of the communication skills development at the higher school teachers are shown.

Метою статті є розгляд сучасних технологій, що використовуються при управлінні педагогічною діяльністю викладачів вищих навчальних закладів, також складові технологій, що впливають на формування професіоналізму педагогічних працівників та показати шляхи формування однієї з таких складових, комунікативної компетенції, у педагогічній діяльності викладача.

Світ стрімко набирає обертів у напрямку формування професіоналів у кожній сфері. Не винятком є і освітня система. Нова освітня парадигма висуває нові вимоги до педагогічного працівника, зокрема викладача вищої школи. Це повинна бути людина не тільки творча, високого інтелектуального та культурного рівня, але й гнучка, здатна до нових перетворень та втілень

найрізноманітніших ідей у життя. Проте, не завжди зміни приймаються викладачами позитивно та здебільшого викладачам, особливо, з певними педагогічними напрацюваннями важко дотримуватися нових перетворень. Ця проблема існує не тільки у викладацькій практиці, а й у сфері бізнесу, де менеджери, досягши певного рівня втрачають зацікавленість у подальших змінах. Тому, з'являються нові технології, які допомагають людині удосконалюватися професійно упродовж життя та показувати шляхи до знаходження нових рішень у нестандартних ситуаціях, що дуже важливо у конкурентному світі. Однією з таких технологій можна вважати коучинг. Ця технологія переважно нова. Її існування починається з 60-х років минулого століття у сфері освіти, потім її запозичено у спортивну сферу. З великими досягненнями у спорті, її залучено до бізнесу, де вона здобула визнання, удосконалення у методиках та прийомах й зараз поширюється на різні сфери роботи та життя. Коучинг, вважається такими фахівцями як: Дж. Коннором, А. Ладжес, Г. Макліном, Б. Янгом, Мін-Хзун К. Куо, Е. Толбертом, К.Ларіном, П. Зеусом, С. Скіфінгтон та іншими, ефективною технологією у сфері управління працівниками, яка природно допомагає фахівцю удосконалюватися професійно упродовж всього життя [3, 4, 6]. Запозичення такої технології з бізнесу в освітянську сферу має свої переваги, тому що технології ефективного управління удосконаленням педагогічної діяльності викладача відносно нові у педагогіці й потребують більш ретельних досліджень.

Для більш ефективного та природного втілення нової технології нами було проаналізовано складові, що входять до коучингових вмій, а саме: стратегічне планування та розробка плану дій, комунікативні навички, навички навчатися, навички змін [4, 6]. Нами було розроблено модель управління педагогічною діяльністю викладача, що містить у собі не тільки складові педагогічної діяльності викладача, але й елементи, які формують необхідні вміння та навички для роботи у нестабільному суспільстві, для адаптації до навколишнього середовища. Модель управління удосконаленням педагогічної діяльності викладача включає наступні складові: аналіз професійних потреб (через опитування, рефлексію, оцінювання); тренінги (семінарські заняття, серії семінарських занять за темою, курси підвищення кваліфікації); консультації (з методичної роботи, розробки робочих навчальних програм, робочих планів, підбір та розробка начальних матеріалів); відвідування занять – відкритих занять (що

включають перевірку сформованості лінгвістичної компетенції, комунікативної компетенції, соціокультурної компетенції, навчальних вмінь, професійної компетенції, а також, мікро заняття (де звертається концентрована увага на типи завдань, прийоми викладання, типи взаємодії між викладачем та студентом). Така модель має циклічний та систематичний характер та допомагає визначити шляхи розвитку педагогічної майстерності викладача [1]. Використовуючи елементи моделі та з метою полегшення сприйняття нового, було зроблено порівняння коучингових вмінь з існуючими складовими професійних вмінь викладача. Після такого порівняння сприйняття нового не відчувалося для викладачів важким та непристосованим до їх роботи, тобто відбулася швидка адаптація до сприйняття нового. Нами було проаналізовано та розроблено шляхи формування у викладачів усіх складових коучингових вмінь, проте, цікавими були результати удосконалення комунікативних вмінь. Безумовно, комунікативна компетенція є професійною, особливо для викладачів іноземних мов, тому елементи формування та удосконалення цього елементу були цікаві для мовників та викладачів інших дисциплін. Комунікація, у свою чергу, є базою й для студента, що вивчає іноземну мову, і для бізнесмена, що застосовує технології коучингу в роботі. Комунікація є багатомірним процесом, від ефективності якого залежить успішність співпраці, навчання, динаміка розвитку багатьох освітніх проєктів, що пов'язані з майбутнім вищої школи в Україні. Останнім часом, іноземні та вітчизняні фахівці – представники різних галузей знань, таких як: соціальна психологія, педагогіка, психо- та соціолінгвістика, лінгвістика намагаються представити цілісну картину цього явища, з урахуванням (його) різноспрямованих характеристик, а саме: соціальна інтеракційність, психологічний стан учасників комунікації, інформаційність, певний рівень взаємин учасників акту комунікації, що гарантує досягнення спільних цілей комунікації. До аналізу залучаються й базові концепти суміжних дисциплін, таких як, наприклад, коучинг з (соціального) менеджменту. Отже, коучинг – це технологія, що сприяє балансуванню співпраці в команді через цілеспрямовану й динамічну комунікацію учасників для досягнення певних цілей [3]. У ролі команд можуть виступати такі як: „керівник – працівник”, „викладач – студент”, „студент-майбутній роботодавець” тощо. Комунікативна командна співпраця у різних ситуаціях: на виробництві, у бізнесі, у вищій школі неможлива, якщо не приймати до уваги необхідний

набір компетенції, серед яких і інтерактивна компетенція, яка є провідною як і в ситуації аудиторного спілкування „викладач – студент”, так і в режимі он-лайн. До комунікативної компетенції технології коучингу відносять вміння спілкуватися, вміння слухати, невербальна комунікація та вміння ставити запитання. Одним із потужних інструментів, що суттєво сприяють інтерактивній комунікації, є імедіативна поведінка тих, хто співпрацює, наприклад, в аудиторії. Наприклад, А. Мейрабіан вказує на те, що імедіативна поведінка „підвищує взаємну сенсорну стимуляцію” комунікантів, в результаті „люди тягнуться до осіб та речей, що їм до вподоби, до тих/того, що вони високо оцінюють і чому віддають перевагу”[2]. Визначення імедіативності, що наведене вище, вказує на те, що саме така поведінка – вербальна й невербальна, - з боку викладача та студента робить атмосферу в аудиторії більш дружньою, поліпшує емоційний стан тих, хто спілкується [2]. Відповідності можна знайти як у вербальної, так і невербальної складової інтерперсональної комунікації. Вважаємо, що особливе місце, у термінах сучасного міждисциплінарного підходу до вивчення іноземних мов, належить категорії імедіативності по лінії викладач↔студент. Слідом за Ш.Рамсей, визначаємо імедіативність як ступінь „фізичної або психологічної близькості між людьми: люди тягнуться до тих людей або речей, які їм подобаються й уникають або віддаляються від речей, які їм не подобаються” [5, с.43].

Отже, середовище можна вважати одним із компонентів, який суттєво впливає на результати комунікації, особливо, при втіленні коучингових технологій. На думку П. Зеуса, коучер повинен оперувати наступними елементами комунікації: уміння встановити клімат довіри, емпатія, уміння сприймати доводи співрозмовника, здатність ставити питання, чітко формулювати ідеї, дотримувати конфіденційності й стимулювати самомотивацію [6]. Вважаємо, що можна провести паралелі між роботою коучера й роботою викладача при навчанні іноземним мовам, а саме: створення мікроклімату при навчанні іноземній мові (імітація мовного середовища), сприйняття (іноземної мови), постановка питань (при навчанні діалогової мови), чітке формулювання ідей (формування вмінь висловлювати свої думки іноземною мовою), стимулювання самомотивації (формування усвідомленості того, що вивчено).

Проте, важливим завданням для керівника або викладача, або студента є визначити рівень набутих вмінь та компетенцій при використанні нових

технологій у практиці. Безумовно, для ефективного впровадження будь-якої нової технології необхідно ще бажання самого керівника змінюватися і перебувати у стані постійної самоорганізації.

Беручи до уваги розробки та дослідження, що описані вище, нами було проаналізовано взаємозв'язок професійних компетенцій та коучингових показників. Найбільш сформованими були саме комунікативний аспект (відкрита комунікація) та урахування неоднорідності навколишнього середовища (ситуативність, адаптація). Анкетування викладачів іноземних мов виявило високий рівень сформованості показника відкритої комунікації. Так, наприклад, у викладачів немовних спеціальностей він склав 92%, у мовників – 95%. Тоді як у бізнесменів, за даними Г. Макліна, Б. Янга, Мін-Хзун К. Куо, Е. Толберта та К. Ларіна, він містив 89% [3]. З питань, що були запропоновані респондентам для виявлення рівня сформованості відкритої комунікації кардинальним було питання про готовність відкрито висловлювати свої думки при розмові з іншими: понад 98% викладачів відкриті для вирішення складних робочих ситуацій. Відкрита комунікація надає можливість керівнику й підлеглому своєчасно встановити зворотній зв'язок, що впливає на прийняття рішень при управлінні колективом та самоуправлінні своєю професійною діяльністю.

Саме при застосуванні технологій коучингу викладачі зможуть удосконалити свої професійні уміння, підвищити працездатність. Адаптивне управління діяльністю викладача за допомогою механізму коучингу дозволить наблизити цілі викладача до цілей організації де він працює, що значно підвищить вмотивованість праці.

З впровадженням в управління коучингу для формування професійних компетенцій викладача значно підвищилась ефективність застосування впровадження нових технологій у навчанні іноземній студентам нашого університету, підвищилася якість викладання предмету, зросла вмотивованість праці на кафедрі, зріс рівень молодих викладачів, які вступили до аспірантури, а у досвідчених викладачів з'явилася можливість і бажання у передачі свого досвіду молодим викладачам. Вивчення коучингу як важливої складової удосконалення професіоналізму у роботі викладачів слід визнати перспективним, тому що ця техніка розвиває у викладацькому корпусі вміння ефективно спілкуватися у різних моно/ полі культурних професійних комунікативних ситуаціях, що призводить до успіху у кар'єрі та житті.

Список використаних джерел

1. Борова Т.А. Модель управління педагогічною діяльністю викладача ВНЗ //Імідж сучасного педагога. – 2008. - №3-4 (82-83). – С.85-89.
2. Mehrabian A. Nonverbal Communication. Chicago. – Aldine. – 2003. - 217p.
3. McLean G., Yang B., Kuo Ch., Tolbert A., Larkin C. Measuring Managerial Coaching Skills //Human Resource Development Quarterly, vol. 16, no. 2, Summer 2005. – pp. 157 – 178.
4. O'Connor J., Lages A. How coaching works. London: A&C Black. 2007. – 276 p.
5. Ramsey Sh. Non-verbal Behaviour: an Intercultural Perspective// Handbook of International Communication, Boston. 1985. – 144 p.
6. Zeus P., Skiffington S. The Complete Guide to Coaching at Work. Australia:The McGraw-Hill Companies, Inc. 2007. – 260 p.

Пальшкова І.О.,

канд. пед.наук, доцент,

Південноукраїнський педагогічний
університет ім. К.Д. Ушинського

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

В статье рассмотрены проблемы компетентного подхода в формировании профессионально-педагогической культуры будущих учителей.

In article problems of the competent approach in formation professionally - pedagogical culture of the future teachers are considered.

Метою статті є розгляд проблеми компетентнісного підходу, у контексті формування професійно-педагогічної культури майбутніх вчителів.

Сьогодні серед української педагогічної громадськості, на сторінках педагогічної преси та у змісті нормативних документів, що регламентують розвиток освітніх процесів, досить часто можна натрапити на тезу про необхідність запровадження компетентнісного підходу. Поки що в

українському освітньому просторі недостатньо представлені книги чи статті, присвячені цій проблемі, особливо написані українською чи перекладені з європейських мов. Адже зрозуміло, що перш ніж говорити про „запровадження підходу до практики навчання в національній школі”, необхідно розібратись у сутності ключових понять і положень такого підходу. Поняття професійно-педагогічної культури розглядається в різних контекстах. Здійснено низку досліджень професійно-педагогічної компетентності як компонента професійної культури вчителя (В. Адольф, Ю. Варданян, К. Вербова, Н. В'юнова, Л. Гребьонкіна, Л. Захарова, Є. Лімов, Г. Ковальов, Н. Кузьміна, Н. Мажар, В. Сластьонін, Б. Сосновський та ін.). З позицій гуманістичної, особистісно орієнтованої парадигми успішно розробляється концепція професійно-особистісного розвитку педагога в умовах ВНЗ та післядипломної підготовки, становлення особистості вчителя як суб'єкта педагогічної діяльності, основу якого складає ідея саморозвитку, активного перетворення вчителем усього внутрішнього світу, зміни його способу життєдіяльності. Процес професіоналізації педагога дослідники пов'язують з розвитком його педагогічної компетентності, емоційної стійкості та гнучкості, творчої активності, здатності до інноваційної діяльності (Г. Аксьонова, І. Богданова, В. Буряк, О. Дашкевич, Н. Кічук, Л. Кондрашова, З. Курлянд, І. Лушніков, А. Маркова, Л. Мітіна, Н. Нікандров, Л. Подимова, Р. Хмелюк, О. Цокур, Р. Шакуров, А. Шутенко та ін.).

Компетентнісний підхід у визначенні цілей і змісту загальної освіти не є новим, оскільки орієнтація на засвоєння умінь і способів діяльності, узагальнених способів діяльності визнавалася рядом учених (В. Давидов, І. Лернер, В. Лозова, В. Краєвський, В. Онищук, В. Паламарчук, М. Скаткін та ін.). У психолого-педагогічній літературі, зокрема в теорії та практиці управління персоналом, широко використовуються поняття „компетентність” і „компетенція”. У ці поняття вкладається різний сенс, що, безумовно, утруднює як теоретичну розробку питання, так і організацію практичної роботи з оцінки професійної компетентності. Нам уявляється, що це положення пов'язане з перекладним характером джерел, які використовують спеціалісти, де ці поняття прирівнюються.

Високий рівень професійної культури характеризується розвинутою здатністю до розв'язання професійних задач, тобто розвинутою професійною компетентністю.

Деякі автори (Н. Крилова, В. Правоторов, Т. Саламатова) вважають,

що професійна культура є системою соціальних якостей, яка безпосередньо забезпечує рівень трудової, професійної діяльності. Саме через діяльність кожен спеціаліст досягає максимальних для себе результатів, прагнучи виявити свої здібності та компетентність. В. Семиченко виокремлює компоненти професійної культури, до яких належать: формування наукового світогляду, оволодіння складними прийомами роботи з інформацією, розвиток і професіоналізація мислення, становлення певної структури характеру, формування індивідуального стилю діяльності, оптимізація індивідуальної системи життєвих і професійних цінностей, засвоєння творчого підходу до вирішення пізнавальних завдань, формування стійкої професійної позиції та ін. [6, с. 61].

В.М. Гриньова розглядає професійну культуру педагога як результат сформованості його духовної культури і як результат його професійно-педагогічної діяльності [2, с.84]. Ефективність будь-якого процесу визначається врахуванням специфіки об'єкта діяльності, а також особливостями суб'єкта спілкування, що дозволяє говорити про культуру лікаря, інженера, офіцера, педагога та ін. спеціаліста, тобто про професійну культуру, яка висвітлює у собі всі основні загальні якісні характеристики духовної культури. Можна стверджувати, що духовність особистості – основа професійної культури, яка знаходить яскравий вияв у професійній діяльності [2, с. 85].

В.М. Гриньова вважає, що компетентність пов'язана з високим рівнем професіоналізму, якість ділової кваліфікації визначаються насамперед культурою діяльності як інтегративною, стрижневою характеристикою особистості. Культура професійної діяльності – це певний рівень виконання людиною своїх обов'язків. Вона залежить від:

- сформованості та стійкості соціально значущих мотивів діяльності (потреби, інтереси, цінності, погляди);
- відповідності психофізичних властивостей особистості (здібностей), які забезпечують необхідний рівень і ефективність професійної діяльності;
- ступеня розвитку психічних процесів особистості (мислення, пам'ять, емоції, почуття, воля);
- повноти та глибини засвоєних психолого-педагогічних і спеціальних знань, умінь, навичок, тобто набутого досвіду;
- соціальної активності [2, с. 86].

Можна визначити професійну компетентність як ступінь відповідності характеристик колективу (персоналу) до переліку вимог, що ставляться до професії. Компетентність конкретної людини – вже його професіоналізму, тобто людина може бути професіоналом у цілому у своїй галузі, але не бути компетентною у вирішенні всіх професійних питань.

При аналізі наукових джерел ми зіткнулися з визначеннями, які характеризують компетентність з точки зору володіння знаннями, вміннями, навичками (ближче до поняття „кваліфікація”): компетентність – володіння знаннями, котрі дозволяють судити про щось, висловлювати важливу, авторитетну думку.

В. Лозова зазначає, що компетентність має інтегративну природу, оскільки її джерелом є різні сфери культури (духовна, громадянська, соціальна, педагогічна, управлінська, правова, етична, екологічна та ін.), вона вимагає значного інтелектуального розвитку, включає аналітичні, комунікативні, прогностичні та інші розумові процеси [3, с. 5].

Компетентність у широкому розумінні розглядається як ступінь зрілості особистості, тобто певний рівень її психічного розвитку (навченість і вихованість), що дозволяє успішно діяти в суспільстві. У вузькому розумінні компетентність виступає як діяльнісна характеристика.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що автори вивчають професійну компетентність. Так, Н. Кузьміна розглядає її як обізнаність і авторитетність педагога, властивість особистості, яка дозволяє продуктивно розв’язувати навчально-виховні завдання, розраховані своєю чергою на формування особистості іншої людини [1].

Отже, відправним моментом визначення поняття, на нашу думку, може стати інтегрований комплексний підхід, який має спиратися на теорії професійної компетентності, розроблені відомими науковцями: А.Марковою, В. Слатьоніним, Є. Шияновим. Структура професійної компетентності педагога розкривається В.Слатьоніним і Є. Шияновим через педагогічні вміння, а саме поняття „компетентність” визначає єдність теоретичної і практичної готовності вчителя до здійснення педагогічної діяльності [7, с.40-41]. Л. Карпова вважає, що професійна компетентність викладача є складним індивідуально-психологічним утворенням на засадах теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та досвіду, що зумовлюють готовність педагога до виконання педагогічної діяльності та забезпечують високий рівень її самоорганізації.

Компетентність викладача не має вузько професійних меж, оскільки від нього вимагається постійне осмислення розмаїття соціальних, психологічних, педагогічних та інших проблем, які пов'язані з освітою [7, с.14].

Вважаємо, що професійна компетентність педагога є чинником підвищення якості освіти й включає професійно-змістовий, технологічний і професійно-особистісний компоненти. Професійно-змістовий компонент передбачає наявність у педагога знань з предмета, який він викладає, суміжних дисциплін, з дисциплін, що виражають квінтесенцію спеціальності, якими оволодіває студент, теоретичних знань з основ наук, котрі вивчають особистість людини, що забезпечує усвідомленість при визначенні педагогом змісту його професійної діяльності з виховання, навчання та освіти учнів.

Технологічний компонент включає апробовані професійні знання, тобто вміння. Забезпечують цей компонент інформаційно-інноваційні технології, які ґрунтуються на комплексному діагностико-дослідницькому осмисленні педагогічної ситуації і перспективному її прогнозуванні. Професійно-особистісний компонент включає особистісні здібності та творчі здібності. Професійно-педагогічна культура – це складний динамічний процес поступового формування професійних знань, професійних умінь і професійно значущих якостей особистості.

Складовою особистісних якостей майбутнього вчителя трудового навчання складають творчі здібності. При вивченні навчальних дисциплін у студентів формуються професійні знання. Навчання у вищій школі моделює майбутню професійну діяльність студентів.

Процес формування професійно-педагогічної культури продовжується у вияві гностичних умінь, які, розвиваючись, дозволяють студентам встановлювати внутрішні зв'язки і відношення між фактами, поняттями та іншими об'єктами дійсності. На педагогічній практиці студенти включаються в педагогічну діяльність з великою долею самостійності.

Список використаних джерел

1. Грехнев В.С. Культура педагогического общения: Кн. для учителя.– М.: Просвещение, 1990.– 144 с.
2. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти). – Харків, 1998.- 300 с.

3. Елканов С.Б. Професіональне самовоспитання учителя—М.: Просвещеніє, 1986.— 143 с.
4. Леонтьєв А.А. Психологія общення.—2-е изд., перераб. й доп.—М., 1997.—48с.
5. Лупьян Л.Н. Бар'єри общення, конфлікти, стрес. - Липецк, 1986.
6. Хоружа Л.Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: Теорія і практика. - К.: Преса України, 2003.- 320 с.
7. Слостенин В.А., Г.И. Чижакова. Введеніє в педагогіческую аксеологію.— М.: Академія, 2003.—192 с.
8. Слостенин В.А., Шутенко А.И. Професіональне самосознаніє учителя // Magister. — 1995. - № 3. — С. 52-58.

Зоренко І.С.,
канд. пед. наук, доцент,
Криворізький ДПУ

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ЯК ЗАСОБУ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

В статтє рассмотрєннє проблемє формирова́ннє культу́рє общення как средства формирова́ннє професіональной компетентности буду́щих учителей.

In article problems of formation of culture of dialogue as way of formation of professional competence of the future teachers are considered.

Метою статтє є розкриття поняття „комунікативна культура” і її сприя́ннє на формування професі́йної компетентності майбутніх фахівців.

У сучасних умовах усе більш гостро відчувається потреба в людях, які володіють культурою мовного спілкування та здатних вільно звертатися на іноземній мові. Інтернаціоналізація відносин у діловому світі підвищує вимоги до якості навчання іноземній мові в умовах загальноосвітньої школи і визначає необхідність пошуку шляхів удосконалення рівня іншомовної комунікативної культури випускників сучасних загальноосвітніх закладів. Відродження національної системи освіти потребує відходу від авторитарної педагогіки до підвищення культури спілкування, до відновлення гуманістичної школи. Сучасне звертання до проблем навчання іноземній мові визначається не тільки ростом міжнародних контактів, але і якісними змінами у комунікації на іноземній мові, що забезпечують можливість

взаєморозуміння представників різних культур. Таке спілкування можливе при наявності визначеного рівня культури спілкування й конкретних культурологічних знань студентів ВНЗ.

Різні аспекти формування комунікативної культури викликали увагу багатьох вчених. Відомий інтерес представляють роботи авторів: Н.П. Анікеєва, А.А. Бодалева, В.А. Кан-Каліка, В.О. Семиченко та інші, деякі дослідили взаємовідносини вчителя і учнів, характер педагогічної взаємодії в системі „вчитель-учень”, засоби гуманізації дидактичного спілкування, це такі вчені, як Л.В. Кондрашова, Е.І. Пассов, В.Л. Скалкін, Е.П. Шубин, М. Уест та ін. Не менш цінять в науково-практичному плані спроби вчених виявити умови і засоби ефективного впливу на становлення комунікаційної культури як важливого фактору, який впливає на рівень якості знань учнів. У цьому плані цікаві роботи, які присвячуються пошуку способів і засобів при навчанні спілкуванню на іноземній мові (Н.Г.Баришнікова, Л.І. Девіна, Е.В. Коломієць та інші).

Але аналіз шкільної практики та навчання у вищій школі дозволяє говорити про те, що причиною низької якості знань іноземної мови являється низький рівень загальної комунікативної культури старшокласників та студентів ВНЗ.

У зв'язку з цим актуалізується необхідність теоретичного обґрунтування проблеми формування комунікативної культури студентів як важливого засобу, який забезпечує якість їх знань іноземної мови, здатних до іншомовного спілкування та сприяє формуванню професійної компетентності майбутнього фахівця.

В.І. Луговий визначає, що культура - це суспільний продукт творчих сил людства і її розвиток цілком залежить від людської діяльності, яка в свою чергу формується шляхом передачі культурної спадщини. Він стверджує, що головну роль у формуванні культури відіграє "освітня сфера", яка повинна бути культуропровідною. Освіту автор вважає необхідною сферою, яка повинна виховувати культуру [1, с. 31] Таким чином, на думку В.І. Лугового та Н.Е. Мойсеюк, прогрес самої культури в значній мірі залежить від творчої діяльності людини. С.Н. Іконнікова намагається дослідити втілення загальної культури в культурі людини. Вона стверджує, що культура є соціальною цінністю, яка впливає на розвиток суспільства в цілому. Потреба в різнобічному та гармонійному розвитку відображає глибоке бажання людини піднятися вище, духовно збагатити себе. Апатія,

егоїзм, відсутність ідеалів руйнує особистість. А.Г. Спіркін вважає, що культура є результатом людської діяльності, а не пасивним зберіганням матеріальних і духовних цінностей. До культури дослідник відносить: історично складні засоби праці, манери спілкування, засоби проявлення своїх почуттів, а також рівень мислення. У широкому значенні "культура" розуміється, як сукупність матеріальних і духовних надбань, створених людиною в процесі діяльності В.І. Шишкарук, С.І. Ожегов, А.А. Бурячок, П.П. Доценко, І. Францев, Є. Боголюбова та інші. М.С. Злобін, Є.С.Маркарян підкреслюють цінність людської діяльності в формуванні цих надбань.

Ми розділяємо цю точку зору. На наш погляд, сьогодення вимагає більш активної праці молоді над собою, опанування досвідом людства в галузі загальної, естетичної, педагогічної, національної, фізичної, комунікативної культури.

Проведена аналіз дозволяє констатувати наступне:

1. Поняття культури є багатомірним, відображає прогресивну сферу людського буття.

2. Актуальним є проблема розвитку культури, культурний рівень людини має підвищуватися протягом усього життя, але основи даного процесу закладається на ранніх стадіях соціалізації, коли формується позитивне ставлення до культурних надбань, до наукової організації праці, здоровий погляд на життя.

3. Головну роль у формуванні духовної культури відіграють духовні потреби, духовність взагалі.

4. Культура – це прогресуючий позитивний спосіб буття людини, її стан, погляди, вміння синтезувати і аналізувати вчинки, а також оточуюче середовище, вірно узагальнювати надбання попередніх поколінь.

5. Загальна культура особистості має містити різні види культури: національну, професійну, естетичну, фізичну, педагогічну та інші.

В педагогіці існує такий термін як „культура спілкування”. У спілкуванні досягається взаєморозуміння, формуються якості людини як суб'єкта праці і пізнання. Якщо вчитель хоче зберегти повагу, довіру, любов кожного ці своїх учнів, від не повинен ні єдиним словом, поглядом, жестом показувати свою прихильність, любовне відношення або, навпаки, неприязнь до когось з них. Постійна підтримка такої лінії поведінки, звичайно, не просто, тому що ми не завжди контролюємо свої емоції, але цього необхідно дотримуватися. Чим вище рівень культури спілкування педагога, тим краще

будуть наслідки його діяльності у вихованні комунікативної культури у учнів.

Поняття „комунікативна культура вчителя” у науково-педагогічний ужиток одними з перших ввели В.А. Кан-Калін та Н.Д. Нікандров. Однак вони не конкретизували його смислове значення. Нині це поняття широко вживають як російські, так і українські дослідники, причому не тільки відносно педагогічної діяльності, але і відносно цілого ряду професій, званих соціономними (тобто безпосередньо орієнтованих на взаємодію і спілкування з людьми).

Констатувальний експеримент показав, що викладачі більше уваги приділяють роботі з розвитку культурі спілкування з такого напрямку, як проблемний виклад знань, виконанню студентами самостійних завдань, використанню дидактичних, ділових, рольових ігор.

Аналіз спостережень показав, що вчителі іноземної мови мало та не завжди вчасно використовують нестандартні заняття. Через те, у студентів переважає низький та середній рівень інтересу до англійської мови, низький рівень культури спілкування; низький рівень пізнавального інтересу до предмету; переважають задовільні і незадовільні оцінки.

Звідси нами були визначені закономірності процесу формування високого рівня культури спілкування студентів на заняттях англійської мови у ВНЗ.

Високий рівень культури спілкування домінує на заняттях тих учителів, які застосовують особистісний підхід у процесі навчання.

Наші спостереження показали, що в основному домінує низький рівень культури спілкування студентів тому, а ще, на наш погляд, погано впливає на формування професійної компетентності майбутніх фахівців.

Зібрані нами факти говорять про те, що недооцінка використання особистісного підходу на заняттях англійської мови значною мірою знижує інтерес в студентів до навчання, отже знижується і якість знань.

Фрагмент заняття „Музичні захоплення. Мій улюблений співак”.

1. Практикування учнів у спілкуванні за темою „Музика”. Practice

1) Бесіда з учнями за темою „Music in our life”. Conversation.

T: Music is the universal language. Do you agree with this statement?

Do you have an ear for music?

Do the people you live with and your close friends share the same tastes in music as you?

Where do you listen to music — at home, in the car, at the concert...?

Do you like having background music while you are working?

When do you tend to listen to music?

How often do you go to concerts?

Do you buy records, cassettes or CDs? If so, how often?

What usually makes you decide that you want to buy a certain record (ordisc or cassette)?

Have your musical tastes changed since you were younger? If so, in what way?

Повторення теми „Pop music”.

2) Revising vocabulary

Таким чином, у навчання з використанням особистісного підходу можна виділити такі рівні розвитку культури спілкування, які формувались за допомогою діалогів: підготовчий або нульовий - навички реплікування; перший – уміння поєднувати репліки; другий – вміння будувати мікродіалоги; третій – вміння створювати власні діалоги різних функціональних типів.

У процесі формуючого експерименту ми провели контрольне анкетування з метою визначення рівня сформованості всіх компонентів поняття “культура спілкування”, а саме: компоненту сприймання, емоційно-вольового, мотиваційного, комунікативного компонентів, за показниками, визначеними в таблиці 1.

Таблиця 1

Критерії та показники сформованості культури спілкування

Критерії	Показники
Мотиваційний компонент	Потреба в спілкуванні, комунікативній діяльності, прагнення удосконалити свої комунікативні уміння, застосовувати комунікативні уміння, інтерес до мовленнєвої ситуації
Комунікативний компонент	Вміння обмінюватись інформацією, пізнавальна діяльність, здатність створювати мовленнєву ситуацію, стратегія спілкування, застосування мовленнєвих і не мовленнєвих засобів
Компонент впливу та сприймання	Комунікативна активність, вміння організувати ситуацію спілкування, наявність спільної комунікативної діяльності, відсутність рольових бар'єрів, використання різних способів впливу. Уподобання себе іншим, розуміння співрозмовника, виходячи з уявлень про себе.
Емоційно-вольовий	Радість, ініціативність, байдужість, здивування, розчарування,

компонент	цілеспрямованість
Конструктивний компонент	Сукупність рефлексивних здібностей, адекватне сприйняття, самооцінка педагога, уміння моделювати і проектувати ситуації спілкування

Дослідно-експериментальна робота по застосуванню особистісного підходу на заняттях англійської мови показала ефективність нашої програми, про що свідчить аналіз результатів формувального експерименту. Так, значно покращилось відношення студентів до вивчення англійської мови, збільшився інтерес до предмету (77%), значно зменшилась кількість байдужих (23%) і зникло негативне відношення до предмету. Внаслідок проведеної роботи у студентів значно підвищився рівень якості знань, а звідси професійна компетентність майбутнього фахівця вищої школи.

Аналіз наукової літератури дозволив дати уточнене визначення „культура спілкування”, так з педагогічної позиції у процесі навчання іноземної мови – культура спілкування визначається як особистісна якість та здатність індивіда здійснювати комунікацію, адекватну певному типу ситуацій, це визначення базується: 1) на лінгвістичних, соціокультурних, предметних, психолого-педагогічних знаннях; 2) на уміннях співвідносити мовні засоби з нормами мовної поведінки, 3) на значимих особистісних якостей, які формуються в процесі навчання. Нами визначено, що зміст процесу формування комунікативної культури студентів в ході навчання іноземній мові включає в себе наступні компоненти: мотиваційний, комунікативний, впливу та сприймання, емоційно-вольовий, конструктивний. Для оцінювання культури спілкування в якості основоположного ми розглядаємо рівневий підхід (початковий, середній, достатній, високий). Подальшу роботу ми вбачаємо в розробці ділових ігор на заняттях у ВНЗ з метою формування професійної компетентності майбутніх вчителів.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. - К.: Либідь, 1997. -376с.
2. Гужва Т. Английский язык. Разговорные темы. Для абитуриентов, слушателей курсов, студентов филологических факультетов. 2-е изд., исп.- К.: Тандем, 1997. -352с.
3. Деркач А.А., Щербак С.Ф. Педагогическая эвристика: Искусство

овладения иностранным языком. -М.: Педагогика, 1991. -224с.

4. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении: Книга для учителя. - М.: Просвещение, 1987. - 190 с.

5. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник. / Кол.авторів під керівництвом С.Ю.Ніколаєвої. - К.: Ленвіт, 2002. - 328с.

Кучер С.Л.,
канд.пед.наук, доцент,
Криворізький ДПУ

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ПОКАЗНИК ЙОГО КОМПЕТЕНТНОСТІ

В статье рассматривается сущность понятия „художественная культура личности” и ее специфика как составная профессиональной компетентности учителя технологий.

The article deals with the “person’s art culture” its pedagogical specific character, us a component of teacher’s of technologies professional competence.

Метою статті є розкриття сутності поняття «художня культура особистості» та педагогічні аспекти її впливу на формування професійної компетентності.

Сьогодні стає усвідомленою потреба суспільства в особистості компетентній, високо духовній, яка розуміє, відчуває прекрасне в оточуючій природі й соціальній дійсності, яка готова до творчої діяльності. Гостро актуально ця проблема постає серед задач виховання та навчання майбутніх вчителів технологій.

Серед найактуальніших принципів перебудови освіти в Україні проголошено відродження національної культури. Вчені і педагоги-практики усвідомлюють роль і місце художньо-творчої діяльності людей у процесі розбудови культури народу, у підготовці компетентних фахівців.

Сучасне наукове поняття “культура людини” визначається як якість особистості, невід’ємна від поняття “культура людства” в цілому. “В широкому розумінні цього слова культурою вважають все, що має людина чи громада людей не від природи, а вже від власного розуму і власної творчості, як в царині матеріальній, так і в духовній...” – відзначає

український культурознавець Д. Антонович [1, с. 17].

Термін “культура” здавна застосовується для позначення того, що зроблено людиною. У сучасному довіднику з філософії зазначається: “культура (від лат. cultura – обробляння, виховання, освіта, вшанування) – сукупність позабіологічних засобів і механізмів людської діяльності, необхідних для адаптації до природного середовища і регуляції суспільного життя” [2, с.576]. Виходячи з такого визначення, культурною можна назвати будь-яку сучасну людину, яка живе у суспільстві, хоча це означатиме скоріше цивілізованість, а не культурність. Актуальним є міркування російського поета О. Блока про те, що культура протистоїть цивілізації: цивілізація є зовнішнім вираженням прогресу і не знає моральних, духовних обмежень; вона “безнаціональна і безмузикальна, в ній немає істинних паростків майбутнього”. Культура ж, на думку Блока, є системою обмежень, обов’язків, саме які можуть формувати духовний світ особистості [3, с. 15]. Таким чином, про культуру людини можна судити за такими показниками, як освіченість, професійна компетентність, духовність, образ життя.

Підвищення інтересу до культурного аспекту виховання молоді в педагогіці зумовлено стрімкістю і масштабністю розростання процесів у суспільстві. “Людина культури” є метою сучасного глобального виховання, згідно Є.В. Бондаревської. Вона вважає, що “людина культури” – це “вільна особистість, здатна до самовизначення у світі культури. Це означає такий тип особистості, ядром якого є суб’єктивні властивості, що визначають міру її свободи, гуманності, духовності, життєтворчості” [4, с.30]. “Свобода” такої особистості забезпечується демократизацією освіти; “гуманність” формується як “вершина моральності, так як в ній любов до людей до всього живого сполучається із милосердям, добротою, здатністю до співпереживання, альтруїзмом... розумінням цінності і неповторності кожної людини” та ін.; “духовність” набувається завдяки освіті, якщо її зміст зорієнтований на загальнолюдські цінності, світову й національну духовну культуру”; “творчість” передбачає, на думку Є.В. Бондаревської, що людина культури мислить варіативно, постійно в пошуках, не задовольняється досягнутим результатом, має розвинене почуття нового, прагнення до продуктивного творення [4, с.30-31].

Створення духовних та матеріальних цінностей, діяльність на благо людства, налагодження гуманних стосунків у суспільстві – всі ці аспекти активності людини спрямовані на розбудову людської культури.

Загальнолюдські, загальнонаціональні цінності відображені, зокрема, в мистецтві, а діяльність по втіленню духовних цінностей в творах мистецтва відбувається в рамках художньої культури як окремої галузі культури.

При визначенні місця естетичної культури в системі духовної культури, А.І. Комарова розглядає поняття “культура” як загальне соціальне явище. На її погляд, духовна культура по відношенню до загальної культури є явищем особливим, і, в свою чергу, естетична культура – явищем одиничним” [5,с.18].

Розглядаючи розвиток естетичної культури особистості як умову формування її духовного світу, А.І. Комарова стверджує: “Естетична культура особистості виражає рівень розвиненості естетичної свідомості, здатність і потребу естетично сприймати дійсність, брати участь в естетичній діяльності, що втілюється в естетичних цінностях” [5,с.19]. Поряд з цим визначенням, нас цікавили погляди дослідниці на “художню культуру”, які полягають у наступному: “найвищим проявом естетичної культури особистості виступає рівень її художньої культури, що виражається у ставленні до мистецтва, світу художніх цінностей” [5, с.96].

Підхід до визначення художньої культури як основного компоненту естетичної культури використаний також і В.В. Журавльовим. Естетична культура, на його думку, концентрує в собі різноманітні способи естетичного освоєння світу людиною в різній діяльності, а художня культура передбачає діяльність у сфері мистецтва. На основі цих положень науковець робить висновок, що художня культура становить ядро естетичної культури [6, с.151-155].

Подібні твердження висловлено і в працях з естетичного виховання Д.М. Кабалевського, який вважав поняття “естетична культура” значно ширшим, ніж поняття “художня культура”. Остання названа ним “власне культурою мистецтва” [7, с.11]. Подібної думки дотримується і А.А.Радугін.

В теоретичних дослідженнях з естетики все більше уваги приділяється педагогічним аспектам художньо-естетичної культури (наприклад, в роботах Л.Т. Левчук, А.А. Радугіна). Так, на думку колективу вітчизняних дослідників естетики (Л.Т. Левчук, Д.Ю. Кучерюк, В.І. Панченко та ін.), система естетичних знань, що формують естетичну свідомість особистості, сприяє розвитку всього комплексу естетичних здібностей особистості. Поряд зі знаннями до структури естетичної свідомості входять: естетичне почуття, естетичний смак, естетичний ідеал, естетичні погляди і теорії [8,

с.48-66]. А.А. Радугін вважає, що “естетична культура особистості означає єдність естетичних знань, переконань, почуттів, навичок, норм діяльності і поведінки” [9, с.225].

А.І. Комарова розглядає формування естетичної культури особистості як “процес вироблення у неї естетичних установок, ціннісних орієнтацій в галузі почуттів, потреб, інтересів, ідеалів і смаків, критеріїв оцінки і принципів естетичного відношення до дійсності” [5, с. 25].

Визначення змісту художньої культури особистості ускладнюється саме тим, що на понятійному рівні вона має багато точок дотику із естетичною культурою. Основним проявом художньої культури особистості (яка в свою чергу є “своєрідним різновидом естетичної культури”) А.А.Радугін вважає сформований художній смак – “естетично значиму властивість особистості, що формується і розвивається в процесі її спілкування з мистецтвом”. Художній смак проявляється у вигляді “безпосередньої здатності особистості до сприйняття творів мистецтва, емоційно-чуттєвого переживання їх змістовно-формальних характеристик і, в кінцевому підсумку, до мотивованої їх оцінки і судження” [9, с.227-228].

Емоційна відзивчивість, чуттєвість людини являється першоумовою для проникнення в художню суть явищ, адже художність – це не лише прекрасне, це екстракт високих почуттів у творі мистецтва або явищі життя. Розуміння мистецтва виховує культуру почуттів людини. Проте, на наш погляд, якості художньої культури особистості повинні виявлятися не лише у сфері “естетичного споживання” і сприймання дійсності, але й у галузі відтворення, створення естетичних цінностей, пропущених через власні почуття.

В дослідженні проблем художньої культури, здійсненому групою науковців (В.І. Мазепа, А.В. Азархін, В.П. Міхальов та ін.) зазначається, що вона розвивається під впливом мистецтва. Але художня культура “оцінюється не тільки здібністю людини до глибокого переживання мистецтва, але і ступінню впливу мистецтва на соціальну активність самої людини. Мистецтво формує гуманістичні ідеали і спонукає людину до їх практичної реалізації” [10, с.7]. Визнано, що виховна функція мистецтва є сьогодні досить важливою, оскільки сприйняття і прийняття людиною загальнолюдських цінностей через мистецтво активно впливає на її життєві принципи, на рівень компетентності, а не лише приносить естетичне задоволення. “Освоєння фундаментального шару художньої культури”, на

думку В.І. Мазепи та групи його співавторів, це – не заучування якихось відомостей з галузі мистецтва, а набуття навичок розуміння мистецтва, роботи з книгою, зосередженого сприйняття серйозної музики, розвиток точності розрізнення кольорових відтінків і творчої уяви [10, с.120].

В наш час найбільш важливою соціально-педагогічною проблемою є вироблення такої системи виховання, що максимально активізувала б особистість до самовдосконалення. Науковці розглядають формування естетичної культури особистості не тільки як результат ззовні спрямованого на неї виховного впливу, але перш за все як процес її саморозвитку і самовиховання [10, с.5]. Вважається, що розвиток художньої культури може стати ефективним засобом виховання вільної, соціально активної, “морально стверджуючої себе особистості”.

Художня культура – це безперечно духовне надбання людини, істотно пов’язане із моральною культурою особистості. Д.М. Кабалевський зазначав, що недооцінка естетичного виховання полягає в тому, що мистецтво ще нерідко розглядається як діяльність тих, хто обрав його своєю професією. А в дійсності мистецтво існує для кожної людини, для всіх людей” [7, с. 38]. Сьогодні всіх, хто причетний до справи виховання молоді, повинно тривожити невміння розрізнити прекрасне в творах мистецтва, оскільки це означає, що людина в чомусь погано розуміє саме життя, не приймає загальнолюдських цінностей.

Значення художньої культури, як вкладу мистецтва в духовну культуру людства, розуміють і підтримують провідні сучасні педагоги. Наголошуючи на виховному потенціалі мистецтва, Л. Масол пов’язувала суттєве оновлення освітніх систем і педагогічних технологій у майбутньому із “глобальною естетизацією навчально-виховного процесу та соціально-педагогічного середовища” [11, с.2]. Поширення естетичної освіченості серед молоді, на думку вчених (Є.А. Басін, Л. Масол, Т. Яркіна та ін.), сприяє підвищенню самооцінки та поваги до оточуючих, поглибленню гуманних принципів у життєдіяльності. Такі завдання є одними з передових у наш час інформатизації, автоматизації, панування номенклатури, уніфікації людської діяльності.

Сучасна ситуація в суспільстві орієнтує освітян на якомога ненав’язливе прилучення молоді до цінностей світової та національної культури. Особливо тонко педагогу потрібно підводити молодь до розуміння та прийняття естетичних ідеалів, смислу художньо-естетичної діяльності,

оскільки це неможливо нав'язати всупереч волі. Тому актуальними для організації процесу формування художньої культури є педагогічні принципи: дитиноцентризму, пріоритету духовних цінностей та поваги до особистості, що має істотний вплив на зростання творчого потенціалу людини.

Художнє виховання є складовою естетичного виховання, так само як і естетична освіта, естетична самоосвіта і самовиховання. Метою естетичного виховання визнано: високий рівень естетичної культури особистості, її здатність до естетичного освоєння дійсності, що підтверджують сучасні педагогічні монографії Н.П. Волкової, М.Д. Касьяненко, С.Г. Карпенчук, Н.П.Фіцули та ін. Особливу увагу в нашому дослідженні приділено питанню саме художнього виховання студентів, в процесі якого формується художня культура особистості.

Результати наукових досліджень, що торкаються проблем формування художньої культури з точки зору психології (Б.Г. Ананьєв, Л.С.Виготський, Л.А. Венгер, А.Н. Леонтьєв, В.І. Киреєнко, Г.С. Костюк та ін.) та педагогіки (Н.Є. Миропольська, В.С. Мухіна, Б.М. Неменський, О.П. Рудницька, Л.В.Шевчук) дозволяють зробити висновок про необхідність створення системи виховання художньої культури особистості кожного та залучення до занять мистецтвом студентів, особливо майбутніх учителів технологій.

Отже, огляд та аналіз наукових досліджень з проблем існування і розвитку художньої культури людини як наукового поняття, дає можливість зробити наступні висновки.

Поняття “художня культура” та “естетична культура” розглядаються як стосовно особистості, так і людства в цілому. Художня культура особистості представляє собою синтез притаманних їй якостей, сформованих внаслідок засвоєння культурних цінностей суспільства. На наш погляд, художня культура людини – це складне особистісне утворення, яке виражає рівень володіння певною системою знань у галузі мистецтва; розвиненості художньо-естетичного бачення оточуючої дійсності; художнього смаку та вияву майстерності у художньо-творчій діяльності.

Таким чином, на основі теоретичного аналізу наукових джерел визначено такі критерії оцінки сформованості художньої культури особистості молоді: наявність у них художньо-естетичного бачення дійсності; володіння певною системою знань у галузі мистецтва; певний рівень сформованості художнього смаку; вияв майстерності у окремих видах художньо-творчої діяльності. Характер усіх складових художньої культури

особистості залежить від того виду мистецтва, в якому вони розвивалися. Зокрема, на заняттях з декоративно-ужиткового профілю якості художньої культури студентів успішно формуються на основі народного мистецтва. Особливості формування художньої культури повинні бути враховані у плануванні і організації педагогічної роботи. Для педагогічної теорії і практики важливо не тільки усвідомлення змісту поняття “художня культура особистості”, але і визначення ефективних шляхів її формування у молоді в сучасних умовах. Про культуру людини можна судити за такими показниками як освіченість, професійна компетентність, духовність, образ життя.

Список використаних джерел

1. Українська культура: Лекції /За ред. Дм. Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.
2. Философия: Справочник студента /Г.Т.Кириленко, Е.В.Шевцов. – М.: АСТ, 2000. – 672с.
3. Блок А. Об искусстве /Сост. Л.К.Долгополова. – М.: Искусство, 1980. – 503 с.
4. Бондаревская Е.В. Ценностные основания личностно ориентированного воспитания //Педагогика. – 1995. - № 4. – С. 29-36.
5. Комарова А.И. Эстетическая культура личности. – К.: Вища школа, 1988. – 152 с.
6. Журавлев В.В. Мир художественной культуры: М.: Мысль, 1987. – 237 с.
7. Кабалевский Д.Б. Прекрасное пробуждает доброе. – М.: Педагогика, 1973. – 336 с.
8. Эстетика /За заг. ред. Л.Т.Левчук. – К.: Вища школа, 1997. – 399 с.
9. Эстетика /Под ред. А.А.Радугина. – М.: Центр, 1998. – 240 с.
10. Художественная культура и эстетическое развитие личности /Под ред. В.И.Мазепы. – К.: Наукова думка, 1989. – 296 с.
11. Масол Л. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій //Мистецтво і освіта. – 2001. - № 1. – С. 2-5.